

„PRAGMATICA SANCTIO” PÁLYÁZAT

Kovács Bence

PRAGMATICA SANCTIO
Egy birodalom kohéziós ereje

TARTALOM

Előszó	3
A tartományok öröklési szokásai	4
Birodalom a Duna mentén	4
A tartományok öröklési rendje	5
Újabb öröklési kérdések, II. Ferdinánd végrendelete	7
Összegzés	8
A spanyol trónöröklés kérdése 1703-ban	9
Bevezető	9
A három jelentkező	10
Az örökösök és az osztozkodás	11
Harc az elveszett trónért és a titkos szerződés	12
A háború kezdete	12
A titkos szerződés	13
Az új családi törvény és fogadtatása	15
A horvátok gesztusa	15
Károly célja és az 1703-as családi törvény értelmezési kérdései	17
Reakció az uralt tartományokban és országokban	19
Alkuk Európával és a Szent Római Birodalommal	22
Alkotmány? A menthető mentése? Esetleg felesleges kompromisszumok sorozata?	25
Károly külpolitikai motivációjának értékelése és megértése	25
A birodalom alkotmányának gyökere	27
A konklúzió	28
Irodalomjegyzék	30

Előszó

A Habsburg-dinasztia története egybefonódott az európai történelemmel egészen az első világháború végéig. A dinasztia sikerességének egyik fontos oka az volt, hogy képesek voltak reagálni a világpolitikai eseményekre, hatalmuk csúcsát a 16. században érték el. Sokan V. Károly halálát a világbirodalom végével azonosítják. A Habsburgok világbirodalmi státusza azonban nem a spanyol–osztrák ág létrejöttével ért véget, hiszen a szoros diplomáciai és házassági kötelékek közvetett módon a két állam kapcsolata fennmaradt. A világbirodalom fennállásának végét a spanyol ág kihalása és az örökösödési háborút lezáró békék jelentették, melyek következtében a Habsburg-ház uralma Európa középső részére korlátozódott. A megmaradt területeken berendezkedő VI. Károlynak hamarosan szembesülnie kellett a – több esetben dinasztiai uralmának végét jelentő – férfiágon történő kihalással. A Habsburgok Duna mentén kialakult birodalma esetében korántsem beszélhetünk egységes nyelvet beszélő, azonos múlttal rendelkező területekről. Hatalmuk – etnikai és vallási értelemben is – változatos területeken a nekik kedvező házasságoknak volt köszönhető. A dunai monarchia kialakulása nem köthető egyetlen dátumhoz, hiszen alapterületét és központi kormányzati berendezkedéseit tekintve a hazai, német és angol irodalmak egyöntetűen I. Ferdinánd uralmához kötik a létrejöttét. A középkor végén, sőt számos európai régióban még az újkor első két évszázada során is jellemzőek voltak az uralkodó személye által összekapcsolt perszónáluniók. Az ilyen állami berendezkedések legnagyobb előnyét az jelentette, hogy egyetlen uralkodó személy kezében hatalmas gazdasági és katonai erőforrások összpontosulhattak. Ugyanakkor komoly veszélyt jelenthetett a határozatlan végrendelet, a szabályozatlan öröklési rend, illetve a dinasztia kihalása. A Habsburg Birodalom uralkodója birtokolta az 1526-os mohácsi csatát követően a cseh, magyar és horvát királyi címet, és 1555-től a német-római császár személye is ugyanaz a személy volt. A felsorolt királyságok mellett az osztrák örökös tartományok képezték a család legősibb birtokait, melyek a középkor óta a tulajdonában voltak. Az általam megnevezett tartományokban és királyságokban eltérő szokások és hagyományok uralkodtak, a királyságok további kisebb területekből tevődtek össze, így az uralkodónak mindenképpen alkalmazkodnia kellett az általa uralt területek hagyományaihoz és szokásaihoz. Az uralt területeket – egy alkalmat leszámítva – 1526-tól kezdve az uralkodó személye egyesíti.

VI. Károly szembesült a legnagyobb veszéllyel, azaz a birodalom feldarabolódásának eshetőségével. Bár korábban több uralkodó is kísérletet tett a birodalom tartományai kizárólagos örököltségének rendezésére, e törvények nem tértek ki részletesen a leányági öröklés lehetőségére, továbbá ezek végrendeletek voltak, nem pedig tartományok által elfogadott törvények. A Pragmatica Sanctio kidolgozása és elfogadtatása joggal tekinthető VI. Károly életművének. A leányági öröklést szabályozó törvény nem csupán megmenti a Habsburg Birodalmat a széthullástól, de sikeresen átörökíti azt az újkori világ nagyhatalmai közé. A 18–19. század során továbbra is meghatározó tényező marad, és a következő századok során kialakuló öt nagyhatalom között tudhatta magát. A Pragmatica Sanctio kiadásával veszi kezdetét a Habsburg-dinasztia nagyhatalmi pozíciójának utolsó felvonása, melynek az 1914–18-as nagy háború következményei vetnek véget.

A tartományok öröklési szokásai

BIRODALOM A DUNA MENTÉN

A Habsburgok dunai ágának kialakulása V. Károly világbirodalmának kettéosztásához köthető.¹ V. Károly és öccse, I. Ferdinánd között az első megállapodás 1521-ben született meg, melynek értelmében Károly öt tartományt tudhat a magáénak: Felső- és Alsó-Ausztriát, Stájerországot, Karintiát és Krajnát. Az elő-ausztriai és trieszti területekről Ferdinándnak le kellett volna mondania Károly javára.² A megállapodás értelmében bátyja régensévé vált a császárságban. A következő évben Károly új alternatívát kínált fel Ferdinánd számára. A szerződés szerint az Elzásztól Magyarorszáig terjedő valamennyi területet, ezenfelül valamennyi itáliai és isztriai birtokait is átruházza Ferdinánd részére, amennyiben ő lemond a spanyol és burgundi örökségről. A megállapodás alapján a szerződő feleket trónjukon fiaik követik. Az új egyezmény alapján V. Károly lemondását követően megtörtént a birodalom kettéosztása: Károly fia lép a spanyol és a burgundi örökség birtokába, míg Ferdinánd személye fogja örökölni a császári címet, a dunai területeket, beleértve a későbbi cseh és magyar trónt.³

A dunai monarchia kialakulása a testvérpár megállapodása mellett az 1515-ös Habsburg–Jagelló kettős házassági szerződésre vezethető vissza.⁴ Az egyezményben foglaltak értelmében Ferdinánd jogot formálhat a magyar és a cseh trónra, hiszen

- 1 GONDA Imre, NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok. Egy európai jelenség* (Budapest: Gondolat 1977) 65.
- 2 MARINELL Elvira: *A Habsburgok: egy dinasztia tündöklése és bukása* (Budapest: Holnap 2007) 57.
- 3 MARINELL, 2. lj. 57.
- 4 KANN, Robert A.: *A History of the Habsburg Empire, 1526–1918* (Berkley, California: University of California Press 1980) 9.

II. Lajos életét veszítette a mohácsi csatában, 1526. augusztus 29-én.⁵ Ferdinánd a cseh és magyar rendek esetében kiváltságaik tiszteletben tartásával és a rendek felé tett egyezségekkel tudta biztosítani hatalmát.⁶ Mindkét királyság esetében a királyi szék betöltése a rendek választásán és az elsőszülöttség elvén alapult. A horvátok 1524-ben felajánlották országukat katonai védelemért cserébe, 1526-ban feltétel nélkül királlyá koronázták Ferdinándot, lemondva a királyválasztás kiváltságáról, ezzel biztosítva a trónt Ferdinánd és örökösei számára.⁷ Ferdinánd birodalmának magterületét az örökös tartományok képezték. E területek már a középkor óta a család birtokában voltak:

- Felső- és Alsó-Ausztriai Nagyhercegség – Bécs központtal;
- Belső-Ausztria – a Stájer, a Krajnai és Karintiai Hercegség;
- adriai tartományok – Gorícia, Isztria, Trieszt;
- Tirol, valamint Elő-Ausztria – Vorlande, Sváb-Ausztria, Vorarlberg.

Előbbi tartományok központi szerepet fognak ellátni a Duna mentén kialakuló új birodalom életében – Wess Michael megfogalmazásában: a dinasztia „legitimációs gyökerét” képezik.⁸

A TARTOMÁNYOK ÖRÖKLÉSI RENDJE

Az újonnan kialakult „államot” az uralkodó személye kapcsolta össze, így annak fennmaradását a dinasztia esetleges kihalása, illetve az örökléseken keresztül történő felosztás veszélye fenyegette. Ferdinánd 1543-as végrendeletében három területre osztotta az osztrák magterületeket.⁹ A felosztás értelmében az örökölt tartományokat három fia között osztotta fel. Legidősebb fia, Miksa örökölte a császári címet, és kapta meg Felső- és Alsó-Ausztriát, a másodszületett Ferdinándnak Tirol, Károlynak pedig Karintia és Krajna jutott. Fontos megjegyezni, hogy a magyar és cseh korona területei nem kerültek felosztásra, hiszen ezekben az országokban az uralkodó választás után kapta a hatalmat, így azok egységesen voltak örökölhetőek.¹⁰ Előbbiek alapján látható, ahogy három ágra bomlott a dunai Habsburg-dinasztia. A császári cím, a magyar és cseh királyi cím, illetve a felső- és alsó-osztrák nagyhercegi cím összpontosult egy kézben. A két újonnan kialakított osztrák hercegség a császár fennhatósága alá tartozott a birodalmi kormányzerveknek köszönhetően, így a szétdarabolás ellenére a területek egysége közvetve megmaradt.¹¹ Az 1578-as év-

5 RADY, Martin: *A Habsburgok. A világ urai* (Budapest: Helikon 2022) 89.

6 RADY, 5. lj. 90

7 PÁL Judit: *A Habsburg Monarchia története, 1526–1848* (Kolozsvár: Mega Könyvkiadó 2014) 86.

8 MITCHELL, A. Wess: *A Habsburg Birodalom nagystratégiája* (Miskolc: Könyvműhely 2020) 75.

9 GONDA, 1. lj. 69.

10 MARINELL, 2. lj. 83.

11 GONDA, 1. lj. 69.

ben az osztrák rendek rákényszerítették II. Rudolf császárt, hogy megakadályozza az osztrák területek további aprózódását.¹² Ferdinánd halálát követően császári és királyi címei egységesen öröklődtek, így az őt követő uralkodók egyszerre viselték a német-római császári, a magyar, cseh és horvát királyi címet, valamint az osztrák főhercegi címet. Az adott országok az elkövetkezendő évszázadokban egyetlen alkalommal váltak külön: II. Rudolf császár sokkal inkább ámokfutásnak, mintsem uralkodásnak nevezhető időszakában. Rudolf uralma alatt ugyanis öccse, Mátyás fokozatosan átvette a hatalmat az egyes királyságok felett, így 1612-ben bekövetkezett halálakor már csak a császári címet birtokolta, névlegesen.

II. Rudolf időszaka fontos mérföldkő, hiszen ekkor fenyegette a dunai monarchiát első alkalommal a feldarabolódás. Az 1606-os családi tanács döntése értelmében a család feje öccse, Mátyás lett.¹³ Meg kell jegyezni, hogy a fiatalabb testvér Ausztria kormányzását már 1593-tól átvette – az uralkodást egyébként se túlzottan kedvelő – Rudolftól.¹⁴ Hatalma megszerzésének érdekében egyaránt szövetségre lépett a magyar és osztrák rendekkel, valamint közbenjárta a Bocskai-felkelést lezáró 1606-os bécsi béke megkötési folyamata során is.¹⁵ Mátyás a konfliktus csúcspontján haderejével a cseh területekre vonult 1608-ban, fegyveres összecsapásra viszont nem került sor.¹⁶ A vetélytársak között megállapodás született, melynek következtében Rudolf lemondott Mátyás javára a magyar koronáról, az örökös tartományokról, illetve Morvaországról. Kárpótlásul megtarthatta a cseh korona területeit és a császári címet.

Rudolf utolsó kudarcának a cseh korona elvesztése tekinthető. Az események következtében kialakult egy olyan különállás, amire a dunai monarchia történelmében se azt megelőzőleg, se azt követően nem volt példa,¹⁷ hiszen az 1526-ban Ferdinánd, majd ezt követően II. Miksa személyében összpontosuló uralkodói címek két személy között szakadtak ketté.

Az utolsó konfliktust II. Rudolfnak a trónutódlásáról kialakított elképzelése robbantotta ki.¹⁸ Amikor realizálta, hogy a választófejedelmek és a rendek Mátyást német királlyá akarják koronázni, válaszul a stájer ágból származó unokaöccsét nevezte meg örökösének.¹⁹ A passauai és strasbourggi püspöki címmel rendelkező Lipót – nagybátyja támogatásának céljából – erős zsoldos haderőt küldött Prágába.²⁰ A testvérek között 1610-re megállapodás született, melynek értelmében Mátyás

12 GONDA, 1. lj. 72.

13 PÁL, 7. lj. 167.

14 MARINELL, 2. lj. 57.

15 PÁL, 7. lj. 167.

16 PÁL, 7. lj. 167.

17 GONDA, lj. 1. 72.

18 PÁL, 7. lj. 168.

19 GONDA, 1. lj. 76.

20 GONDA, 1. lj. 76.

elfogadja Lipót örökségét, azzal a feltétellel, hogy megtarthatja a magyar, az alsó- és felső-ausztriai, valamint a morva területeket.²¹ Ez a dunai monarchia számára a távolabbi jövőben végzetes lett volna, hiszen magában hordozta a feldarabolódás kockázatát. A megállapodás viszont nem számolt azzal a ténnyel, hogy az események nem első alkalommal csúsztak ki Rudolf irányítása alól, amikor Lipót Prágába küldött zsoldosai végigdúlták a várost. Ennek következtében elveszítette utolsó szövetségeseit, a cseh rendek ugyanis 1611-ben királlyá választották Mátyást. II. Rudolf halálának következtében a császári cím Mátyásra szállt, ezzel véget ért a dunai monarchia belső széttagoaltsága. Rudolf sokszor kaotikus uralmának „köszönhetően” a rendek hatalma nőtt az uralkodói hatalommal szemben. Bár a Habsburg Monarchia területi egységét fenyegető felbomlás veszélye egyelőre megoldódni látszott, Rudolf uralkodása nem múlt el nyomtalanul, mivel az őt követő uralkodóknak akaratauk érvényesítése céljából sokszor meg kellett küzdeniük az uralt országok rendjeivel.

ÚJABB ÖRÖKLÉSI KÉRDÉSEK, II. FERDINÁND VÉGRENDELETE

Rudolf jellemétől nem álltak távol a furcsa szokások, így nem kell meglepődni, hogy nem nősült meg, ellenben szeretője és törvénytelen gyermeke szép számmal akadt.²² Előbbiek következménye, hogy öröklésre alkalmas utódot sem ő, sem testvérei nem nemzettek²³, ami azt jelentette, hogy a felső- és alsó-ausztriai vonal férfiága kihalt.

Mátyás uralkodásának utolsó éveit az utódlás kérdése határozta meg. Az egyik jelentkező III. Fülöp spanyol uralkodó volt, aki anyja révén II. Miksa egyenes ági leszármazottjának számított. Az aspiráció magában hordozta az V. Károly uralma alatti világbirodalom visszaállításának lehetőségét.²⁴ A korábban kivívott eredmények tükrében a spanyol örökösben a magyar és cseh területek irányítói a rendi jogok fenyegetőjét látták, így rettegtek ettől az elképzeléstől.²⁵ A másik jelölt a stájer ágból származó jezsuita neveltetésben részesített II. Ferdinánd volt. A csehek már elgondolkodtak, hogy a szász választókirály személyében protestáns uralkodót hívnak meg királyságuk élére, viszont a spanyol örökös személyétől való félelem nyomására megválasztották Ferdinándot jogaik és Rudolf uralma alatt kivívott jogkörük konzerválása ellenében. A magyar rendek megmaradt királyságuk fennmaradását és az oszmán hódításától való védelmét látták a stájer örökös személyében, ezért – a csehekéhez hasonló feltételek mellett – személyére esett a választásuk. Fontos megjegyezni, hogy III. Fülöp nem szívesen mondott le a világbirodalommal járó örökségről, így csak alku árán volt hajlandó elengedni a trónt. Az 1617-ben létrejött – a szerződést lebonyolító spanyol követről elnevezett – Oñate-szerződés értelmében kárpótlásul elzászi területekkel gazdagodott. Ferdinánd öccse Tirol területét

21 PÁL, 7. lj. 168.

22 RADY, 5. lj. 122.

23 PÁL, 7. lj. 168.

24 GONDA, 1. lj. 77.

25 GONDA, 1. lj. 77.

kapta meg.²⁶ A szerződés titkos záradéka rögzítette, hogy III. Fülöp fiai öröklik a trónt, amennyiben II. Ferdinándnak nem születik törvényes öröklésre jogosult fia.

A szerződést követően Ferdinándot a vallásszabadság megtartására tett ígéret fejében 1617-ben megválasztották cseh, 1618-ban magyar királynak, majd 1619-ben a birodalom császáranak.²⁷ Ferdinánd erőszakos ellenreformációs törekvései kivívták mind a cseh, mind a birodalom reformációt követő rendjeinek az ellenszenvét, aminek következtében a Német-római Császárságot és egész Európát sújtó háborúval kellett szembenéznie. A legtöbb jogtörténész a Pragmatica Sanctio kiadását II. Ferdinánd 1621-es végrendeletéhez vezeti vissza, az Oñate-szerződés és III. Fülöp spanyol király végrendelete a legtöbb esetben feledés homályába merül.²⁸ Amikor a magyar rendek az 1687-es pozsonyi országgyűlésen lemondanak a királyválasztás jogáról, azt nem csupán II. Ferdinánd javára teszik, de Ferdinand férfiágának kihalása esetén – a szerződés értelmében – III. Fülöp spanyol királyra és örökösei számára ruházzák át az öröklés jogát.²⁹

II. Ferdinánd uralkodása alatt született 1621-es végrendeletében meghagyta, hogy az örökös tartományok és a birodalom tagországai egységesen és elválaszthatatlanul örökíthetők legyenek, kialakítva ezáltal az *indivisibiliter ac inseparabiliter*³⁰ elvét, amely a Pragmatica Sanctio összbirodalmi elfogadásával fog teljeskörűen megvalósulni.³¹ A végrendeletet 1635-ben ismételten megerősítette.³² Ferdinánd – bár szűkölködött erényekben – felismerte azt aényt, hogy széttagolt birodalma számára csak az uralkodó családfő által szabályozott örökösödési renddel érhető el kohézió.³³

II. Ferdinánd döntésének következtében – *ius primogeniturae et majoratus*³⁴ – a birodalom tartományai egységesen szétválaszthatatlanul örökíthetők tovább az elsőszülött fiú számára.³⁵

ÖSSZEGZÉS

Láthatjuk, hogy a Habsburgok dunai ága esetében nem beszélhetünk II. Ferdinánd végrendeletének kiadását megelőzően egységesen örökíthető területekről, mivel az uralkodó személye és a központi kormányservek kapcsolták össze az örökös tarto-

26 PÁL, 7. lj. 169.

27 PÁL, 7. lj. 169.

28 LIKTOR Zoltán Attila: *A Pragmatica Sanctio és a kevésbé ismert spanyol szál* (Mandiner.hu 2020).

29 SALAMON Ferenc: *A magyar királyi szék betöltése és a Pragmatica Sanctio története* (Budapest: RÁTH 1881) 64.

30 Feloszthatatlan és elválaszthatatlan.

31 GONDA, 1. lj. 82.; PÁL, 7. lj. 179.; KANN, 4. lj. 57.; RADY, 5. lj. 190.

32 KANN, 4. lj. 57.

33 Soós István: *Mária Terézia és a Pragmatica Sanctio* (Magyar Nemzeti Levéltár 2017).

34 A legidősebb fiú joga.

35 PÁL, 7. lj. 179.

mányokat a cseh és magyar területekkel. Tüzetesebben szemügyre véve a Habsburgok által birtokolt területeket megfigyelhetjük, hogy a magyar és cseh országrészek sem nevezhetőek politikailag egységesnek. Emiatt arra a következtetésre juthatunk, hogy az uralkodónak akarata elérése érdekében figyelembe kellett vennie az uralt területeken uralkodó nemesség szokásait. Emeljük ki ismételtelen, hogy az ausztriai területek három részre lettek osztva I. Ferdinánd 1543-as végrendeletében, de a magyar és cseh korona országai nem képeztek és nem is képezhettek felosztási alapot, hiszen az adott országokban a mindenkori Habsburg-uralkodó választás útján került hatalomra, nem pedig születési előjogán. Ezt mi sem reprezentálta jobban, mint Mátyás és Rudolf párharca, ahol a magyar rendek – az előbbi javára – az utóbbit megfosztották koronájától. A megállapodások nyomán az ausztriai ág kihalása után a stájer ág következett a trónon. A másik jelentkező II. Ferdinánddal szemben a spanyolországi Habsburg III. Fülöp volt, aki igényét anyai nagyapjára, a néhai II. Miksára alapozta. Az ausztriai területek végül a 17. század végén egyesültek, az összes mellékág kihalását követően. A leányági örökösödés csupán a legvégső megoldásként jöhetett szóba a dinasztianál a 17. század során.

A birodalom kialakulásának első szakasza II. Ferdinánd végrendeletével zárult le, amely kimondta a tartományok elválaszthatatlan és egységes öröklését. Az 1600–1700-as évek fordulópontján derült csak ki, milyen végzetes a birodalmak számára a határozatlan végrendelkezés, mely gyakran a nagyhatalmi érdekek marta-lékává tette azokat. A Habsburgok idősebb spanyol ágának kihalását követően pontosan ilyen osztozkodás vette kezdetét a trónra igényt formáló nagyhatalmak között, így a megmaradó dunai ágnek alaposan át kellett gondolnia öröklési rend-jének szabályozását.

A spanyol trónöröklés kérdése 1703-ban

BEVEZETŐ

Már megtudtuk, hogy a Habsburg-világbirodalom – bár V. Károly halálával egy spanyol és egy osztrák ágra bomlott – közvetett formában a folyamatos diplomáciai kapcsolatoknak és a házasságkötéseknek köszönhetően tovább élt. Mindkét ág számos forgatókönyvet állított fel a saját ágak kihalása esetén történő öröklésre. Ha jól szemügyre vesszük, erre már az V. Károly és I. Ferdinánd közötti megállapodásokban is kitértek. Értelmükben, ha az egyik férfiág kihal, akkor a dinasztia másik fele tölti be az uralkodói széket az adott királyságban. Az első ilyen adandó alkalom a dunai monarchia esetében történt. Amikor a családfe ausztriai ága kihalt – ahogy arról a korábbi fejezetben szó esett – a trón várományosaként III. Fülöp személye is felmerült. Mivel Fülöp anyai nagyapja II. Miksa volt – bár leányágon –, ő egyenes ági leszármazottja I. Ferdinánd örökösének, emellett apai ágon a spanyol Habsburgok közvetlen örököse is. Végül a protestáns cseh rendek nyomására a vá-

lasztás a stájer ágról származó II. Ferdinándra esett, az Oñate-szerződés szerint. A szerződés területi kárpótlások ellenében átengedte Ferdinándnak a trónt – bár ennél sokkal érdekesebb az a titkos záradék, amely biztosította Fülöp és fiai elsőbbségét II. Ferdinánd fiúági kihalásának következtében.³⁶ Csaknem száz év elteltével épp a történetek ellenkezője következett be, ugyanis 1700-ban II. Károllyal végleg kihalt a spanyolok férfiága.

A HÁROM JELENTKEZŐ

A 17–18. század fordulóján kevés személy tudhatott magáénak akkora figyelmet, mint II. Károly, a Habsburgok spanyolországi ágának utolsó élő férfi tagja.³⁷ A kíváncsiság tárgya nem volt más, mint az uralkodó egészségügyi állapota – ugyanis a spanyol ág kihalása már II. Károly életében egyértelművé vált. Az évszázadokon át tartó vérfertőző házasságok következtében a rengeteget betegeskedő utolsó spanyol Habsburg számos fogyatékossgal rendelkezett, melyek közül a nemzéképtelenség megpecsételte a dinasztia sorsát.³⁸ Az érdeklődés alapját itt nem a rokoni szeretet és aggodalom képezte, sokkal inkább a kérdés, hogy Károly vajon mire szándékozik hagyni a trónt halálát követően. Bár a fenti kijelentések és a szituáció eléggé groteszk módon hat, az európai hatalmak gyakorlatilag keselyűként lesték a szerencsétlen sorú rokon halálát.³⁹ Nem véletlen, hogy a spanyol örökösödési háború első csatáját a diplomácia mezején vívták. Károly örökségére minden bécsi udvari méltóság szerint az osztrák ág elsőbbsége mérvadó, akár a jogi alapot tekintve, akár az isteni, akár az emberi jogokat figyelembe véve.⁴⁰

Fontos megjegyezni, hogy bármennyire is határozott volt a bécsi udvar elképzelése az örökséget illetően, az európai hatalmak korántsem fogadták tárt karokkal az elképzelést. A világpolitika pontosan a századforduló során kezdett gyökeresen megváltozni Európában. A Habsburg-dinasztia legerősebb ellenfele a Bourbon-dinasztia által uralt Francia Királyság, amely XIV. Lajos uralma alatt ismételtelen Európa legerősebb hatalmává vált.⁴¹ A tengeri hatalmak – ebben az időszakban kibontakozó holland és brit kereskedelmi és gyarmatbirodalmakként – szintén erős hatalmi tényezők lettek.

II. Károly trónjára három jelentkező is akadt, ezek mind a Károly nővéreivel kötött házasságra hivatkoztak.⁴² A napkirály, XIV. Lajos felesége nem más volt,

36 PÁL, 7. lj. 169.; LIKTOR, 28 lj.

37 GONDA, 1. lj. 105.

38 RADY, 5. lj. 176.

39 INGRAO, Charles W.: *The Habsburg Monarchy, 1618–1815* (Cambridge: Cambridge University Press 1994) 105.

40 GONDA, 1. lj. 98.

41 HOLBORN, Hajo: *A history of modern Germany* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press 1982) 69.

42 INGRAO, 39. lj. 105.

mint Mária Terézia spanyol infánsnő, unokája a leendő V. Fülöp. Nagyanyjának köszönhetően ideális jelöltnek bizonyult a megüresedő pozícióra.⁴³ Ez a helyzet könnyen egy későbbi spanyol–francia egyesülés lehetőségét eredményezte volna, kimenetele a spanyol gyarmatokkal együtt a hatalmi egyensúly teljes felborulásával fenyegetett.⁴⁴ Ez a bécsi udvar esetében elutasítást vont maga után, emellett a tengeri hatalmak is elleneztek, hiszen egy francia gyarmatbirodalom veszélyeztette volna újvilági érdekeiket. Lipót felesége Margit Terézia volt, házasságuknak Margit halála nagyon korán vetett véget, házasságukból egy lányuk született. Lipót később a néhai infánsnő özvegyeként tartott igényt a trónra.⁴⁵

József Ferdinánd harmadik jelentkezőként élvezte a tengeri hatalmak támogatását, és talán Európa és a világ hatalmi egyensúlyát is a bajor választófejedelem örököse jelentette volna. Édesanyja Mária Antónia volt, a Lipót és Margit házasságából született egyetlen gyermek.⁴⁶ Amennyiben II. Károly az ifjú, még gyermek József személye mellett dönt örökösként, a franciák és a Habsburgok egyaránt birtokok formájában kaptak volna kárpótlást.⁴⁷

Amikor közelebbről megnézzük az öröklés kérdését, a dunai Habsburgok számára a három lehetséges végkimenetből kettő is kedvező volt. Ha a bajor jelöltre esik a választás, Lipót egyik leghűségesebb szövetségeseinek fia kerül a trónra, aki ezenfelül az unokája is.

AZ ÖRÖKÖSÖK ÉS AZ OSZTOZKODÁS

A jelentkezők már II. Károly életében több egyezséget is kötöttek az öröklés kialakítására. Az első megállapodás a Bourbon-ház és a dunai Habsburgok között 1699-ben látta meg a napvilágot.⁴⁸ A szerződés értelmében Lipót megszerezte volna a spanyol területeket a gyarmatokkal, XIV. Lajos pedig a németalföldi és itáliai területeket. A második szerződés a századforduló előtt két évvel született, és – a bajor választófejedelem fiát, a német-római császár és a dunai Habsburg Monarchia élén álló I. Lipót unokáját – a még gyermek József Ferdinándot részesítette előnyben.⁴⁹ A Habsburgok kárpótlásul megkapták volna Milánót a franciák pedig Nápolyt.⁵⁰ Már említettük, hogy ez Lipót számára kedvező ajánlat volt a spanyol királyi ügyek közvetett módon való befolyásolhatósága miatt, emellett Milánó a franciákkal szemben fontos stratégiai szereppel bírt.⁵¹ Az elképzelésnek az ifjú örökös megállapodást

43 HOLBORN, 41. lj. 68.; INGRAO, 39. lj. 105.

44 INGRAO, 39. lj. 105.; RADY, 5. lj. 97.

45 HOLBORN, 41. lj. 102.

46 INGRAO, 39. lj. 105.

47 GONDA, 1. lj. 97.

48 HOLBORN, 41. lj. 102.

49 HOLBORN, 41. lj. 102.; INGRAO, 39. lj. 105.

50 KANN, 4. lj. 83.

51 INGRAO, 39. lj. 105.; GONDA, 1. lj. 98.

követő évben bekövetkezett halála vetett véget. A következő felosztás értelmében, a spanyol trónt Lipót császár kisebbik fia, Károly kapta volna meg a gyarmatokkal együtt. XIV. Lajos pedig kárpótlásul megkapta az itáliai területeket. A Habsburgok számára ez az ajánlat nem volt kedvező, hiszen stratégiai szempontból az itáliai birtokok sokkal fontosabbak voltak, mint a gyarmatterületek.⁵²

A felosztási szerződésekkel egyidejűleg kiderült, hogy a spanyol birodalmi területek egységének napjai meg voltak számlálva. Akármelyik jelöltre esett a választás, az a másik fél kárpótlását vonta maga után. A tengeri hatalmak közbenjárása mellett megjelent egy váratlan tényező, mégpedig a spanyol kormányzat, melynek célja a korábbi birtokállományok egyben tartása volt.⁵³ Az uralkodó támogatását így az döntötte el, hogy mely leendő uralkodó személye tudta biztosítani e prioritásukat. 1700 beköszöntekor II. Károly betegsége már nagyon súlyos volt, így valóságos versengés alakult ki a Habsburg- és a Bourbon-udvar követői között, hogy a fél lábbal már a koporsóban fekvő királyt a saját ügyük oldalára állítsák.⁵⁴ A beteg uralkodó megírta titkos végrendeletét, melynek halálát követő bejelentése – 1700. november 1. – ismét háborúba taszította Európát. Az örökös személye ugyanis XIV. Lajos unokája volt, aki V. Fülöp néven foglalta el a spanyol trónt.⁵⁵

Harc az elveszett trónért és a titkos szerződés

A HÁBORÚ KEZDETE

Ez a végrendelet a Habsburgok számára elfogadhatatlan volt. A Francia Királyság és azon belül esetünkben a Bourbon-ház és feje, XIV. Lajos a dinasztia ősellenségének számított. A felháborodás jogos volt, hiszen a francia örökös V. Károly örökségének – a közvetett módon fennmaradó világbirodalomnak – a végét jelentette. A tengeri hatalmak végül rövidesen álláspontot változtattak, és hirtelen realizálták, hogy a kialakulóban lévő francia hegemonia súlyosan fenyegeti gyarmatosítási törekvéseiket, így érdekeikkel ütközik a kialakult szituáció.⁵⁶ Mit lehetett tenni? Ahogy oly sokszor korábban, a Habsburgok kénytelenek voltak fegyverrel „jobb belátásra bírni a bosszantó szomszédot”, XIV. Lajost és a családját. A sértett dinasztia ezen jellegű vállalkozásában nem volt egyedül, ugyanis az angol és holland hatalmakkal kiegészülve létrejött egy franciaellenes koalíció.⁵⁷

52 GONDA, 1. lj. 98.; INGRAO, 39. lj. 105.

53 INGRAO, 39. lj. 106.; HOLBORN, 41. lj. 102.; KANN, 4. lj. 84.

54 KANN, 4. lj. 84.; INGRAO, 39. lj. 106.

55 HOLBORN, 41. lj. 102.

56 GONDA, 1. lj. 99.

57 HOLBORN, 41. lj. 103.; GONDA, 1. lj. 99.

A TITKOS SZERZŐDÉS

V. Károly nevének említése nem véletlen, hiszen a korábbi fejezetekben pontosan a közte és Ferdinánd között született hasonló megállapodás eredményezte a dunai és spanyol Habsburg-ágak kialakulását. Az aktuális fejezetben tárgyalt szerződés egy hasonló geopolitikai helyzet kialakulását eredményezte volna némi újdonsággal megfűszerezve. II. Károly halálát követően a bécsi udvar nem vett tudomást a Bourbon-koronázásról, így III. Károly néven Lipót kisebbik fiát kiáltották ki spanyol királynak.⁵⁸ A Habsburg-reakciónak köszönhetően rövidesen kezdetét vette a spanyol örökösödési háború, Károly a koronázását követően Portugálián keresztül készült spanyol földre lépni. Az osztrák magterület elhagyása előtt a megmaradt Habsburgok kölcsönös öröklési szerződésének kialakítása vette kezdetét.⁵⁹

A szerződés értelmében – a körülbelül másfél évszázaddal a történetek megelőző módon, az V. Károly és I. Ferdinánd között születő megállapodáshoz hasonlóan – két egymással szoros diplomáciai kapcsolatot ápoló ágra bomlott volna a dinasztia. Fontos megállapítani, hogy a dinasztia kettéválasztása volt az egyedüli megoldás, ha a Habsburgok a tengeri hatalmak támogatására akarták alapozni háborús törekvéseiket.⁶⁰ Az egyezségnek köszönhetően kialakuló hatalmi rendszer ugyanis az angol és holland külpolitika által oly áhítattal féltett hatalmi egyensúlyt kevésbé fenyegette, mint egy Bourbon-birodalom. A Lipót által szorgalmazott megállapodás értelmében idősebb fia kapja örökségbe a császári címet és a Duna mentén elhelyezkedő osztrák, magyar és cseh területeket. A kisebbik fiú, Károly kapta volna a spanyol trónt.⁶¹ A kölcsönös öröklési szerződés, a Pactum Mutuae Successionis értelmében a két kialakult ág esetében a primogenitúra⁶² lesz a legfőbb meghatározó tényező, kihalás esetén a másik ág uralkodójára száll a terület. Véleményem szerint ezen a ponton jól látható, hogy nemcsak a világbirodalom esetleges feltámasztása válik egy lehetséges forgatókönyvvé, de a megállapodásnak köszönhetően képesek lehetnek elkerülni egy, a II. Károly után kialakult patthelyzet megismétlődését.

A kölcsönös megállapodás esetében a bécsi udvar bölcsen számolt a férfiágon történő teljes kihalás eshetőségével, bár a dokumentum megszületésekor József és Károly főherceg még fiatalok voltak, így ez az eshetőség eléggé távolinak tűnt ekkor még.⁶³ A szerződés értelmében ha az adott ág férfiágon kihál, akkor a másik ág férfiágára száll az öröklés. Ha ez az ág férfi örökös nélkül marad, akkor az utolsó férfi uralkodó leánya örökölheti a trónt, és csak ennek az ágnak a kihalása esetén következhet be a másik ág öröklése.⁶⁴ A szerződés kiadásában továbbá meghatá-

58 POÓR János: *Az osztrák örökösödési háború* (Budapest: Maecenas 2006) 21.; PÁL, 7. lj. 209.

59 PÁL, 7. lj. 209.; POÓR, 59. lj. 21.

60 KANN, 4. lj. 84.; HOLBORN, 41. lj. 103.

61 PÁL, 7. lj. 209.; POÓR, 59. lj. 21.

62 Elsőszülöttség.

63 POÓR, 59. lj. 21.

64 POÓR, 59. lj. 21.

rozó szerepet játszott főszabályként a tartományok egységes és elválaszthatatlan örökíthetősége, amellyel szintén a spanyol helyzet megismétlődésének elkerülése volt a cél. Már esett róla szó, hogy a spanyol örökös személyének megválasztásában nemcsak a diplomáciai folyamatok – értve ezalatt az igényt formáló dinasztiaik és a tengeri hatalmak sakkjátszmáját –, hanem a spanyol rendek is komoly szerepet játszottak. A spanyol rendek elsődleges célja ugyanis birodalmuk egyben tartása volt. A Pactum Matue Succesions értelmében minden Habsburg-birtok kizárólag egységesen örökíthető tovább.⁶⁵ Meg kell jegyezni, hogy Lipót uralma alatt sikerült újra egyesíteni a területeket, mivel eddigre kihaltak a mellékágak.⁶⁶ Károlynak a spanyol trón megszerzésért folytatott vállalkozás kudarca esetén kárptótlásként Tirol és Elő-Ausztria területeinek birtokbavételének lehetősége állt fenn, de ez korántsem jelentett volna akkora területi önállóságot, mint az I. Ferdinánd halálát követő évszázadban.⁶⁷

Az újonnan kialakított öröklési rend és a dinasztia ismételt kettéválasztásának felolvasása 1703-ban a bécsi Favoritában⁶⁸ történt harmincöt titkos tanácsos előtt. Lipót felolvasta tanácsa előtt rendelkezését az öröklésről, melynek értelmében idősebb fia, József kapta a dunai ág területeit, míg a kisebb fiú, Károly a spanyol trónt örökölhette volna. A fenti események mellett a Pactum Mutuae Successionis létrejötté teljességgel tekinthető a Pragmatica Sanctio előfutárának. A dinasztia roppant bölcs módon kialakított egy biztos forгатókönyvet, amely stabilan szabályozta a ház öröklési rendjét, egyben biztosította a területek szétválaszthatatlanságát. Fontos megjegyezni, hogy a Lipót fiai közötti megállapodást alapul véve jogot az örökségre csupán a „Leopold-vonal” – József, Károly és Lipót lányai –, valamint leszármazottai formálhattak. A testvérpár között született megállapodás gyakorlatilag biztosra vette a Habsburgok Európát átölelő uralmát. Bár e pozíció ismét kedvezett a későbbi világbirodalmi ambícióiknak, a kölcsönös megállapodás által történő spanyol és osztrák ág kialakítását végül nem az örökösödési háború elvesztése, hanem a váratlan elhalálozások hiúsították meg.⁶⁹

1705-ben I. Lipót meghalt, és idősebb fia, I. József követte a trónon. Hat évvel később I. József császár is életét vesztette, és két lányt, Mária Jozefa és Mária Amália főhercegnőt hagyta hátra. A paktum értelmében Károly követte Józsefet. Mivel Károlynak nem volt élő gyermeke, Mária Jozefa lett az örököség várományosa. A háború egyik jelentős fordulópontjának tekinthető I. József császár 1711-es halála. Az újdonsült császár, VI. Károly ugyanis nem sokkal később abban a kritikus helyzetben találta magát, hogy szövetségesei a harcok befejezése mellett tárgyalóasztalhoz ültek az ősellenséggel, a Bourbon-dinasztiával. A problémát nem csupán az jelentette,

65 POÓR, 59. lj. 21.

66 PÁL, 7. lj. 209.

67 PÁL, 7. lj. 209.

68 Nyári Palota.

69 POÓR, 59. lj. 21.

hogy Károly elvesztette a hön áhított spanyol trónt, de mivel még gyermektelen volt, és Józsefnek két leánya született, így az a kritikus helyzet alakult ki, hogy a dinasztia utolsó férfi tagjaként kénytelen volt szembenézni a nagyhatalmak süllyesztőjével. Idézzük fel, hogy a kölcsönös megállapodás kiadásakor József és Károly fiatalok voltak, így a dinasztia esetleges kihalásának veszélye roppant alacsony valószínűségű tényezőnek számított. Az 1703-as megállapodás kapcsán számos eltérő értelmezés merül fel. A kortársak esetében ez a kérdés katonai konfliktusban csúcspontot ért el, mely osztrák örökösödési háború néven írta be magát a történelembe.⁷⁰ Napjaink történéseit továbbra is bőven foglalkoztatja a kérdés: „Vajon Károly belenyúlt a titkos szerződésbe saját utódai javára?”

Az új családi törvény és fogadtatása

A HORVÁTOK GESZTUSA

Az első fejezetben már említésre került, hogy az I. Ferdinánd uralma alatt kialakult keleti Habsburg-ág családi területei több királyságból és hercegségből álltak össze. Az örökös tartományok voltak a birodalom magterülete, melyeket már I. Ferdinánd végrendelete szabályozott. A magyar, cseh és horvát területeken a trón öröklési szokásai eltérő módon valósultak meg. A horvát rendek már a Jagelló II. Lajos 1526-os halálát két évvel megelőzve felvették a kapcsolatot – az ekkor még osztrák főhercegi címmel bíró – Ferdinánddal, hogy területeik védelmét biztosítsa. A mohácsi vést követően a horvát rendek feltétel nélkül királlyá koronázták Ferdinándot, és lemondtak a választás jogáról ő és örökösei számára a katonai védelemért cserébe. József 1711-es halálát követően, Károly trónra lépésével felmerült az örökség és öröklés kérdése. Mivel a birodalom több eltérő jogállású tartományból állt, a legnagyobb célt a spanyol Habsburgok korábbi birtokai sorsára jutásának elkerülése jelentette. Amikor Károly 1712-ben visszatért spanyol vállalkozásából, hogy testvére örökébe léphessen, kénytelen volt beérni kárpótlásul spanyol rokonai németalföldi és itáliai birtokaival. A részleges kudarcot követően az újdonsült uralkodó fő célja a tartományok elválaszthatatlanságának garantálása és az öröklési rend törvényszerű szabályozása volt.⁷¹ Érdekes módon a nem egészen kétszáz évvel korábbi eseményekhez hasonlóan a horvát rendek magukhoz ragadták a kezdeményezés lehetőségét, és az 1712-es követválasztó zágrábi országgyűlésen elismerték a Habsburg-ház leányágának öröklési jogát.⁷²

70 GONDA, 1. lj. 102.; KANN, 4. lj. 87.; INGRAO, 39. lj. 118.

71 GONDA, 1. lj. 109.

72 MARCZALI Henrik: „Magyarország története a szatmári békétől a bécsi congressusig (1711–1815)” in: SZILÁGYI Sándor: *A magyar nemzet története* (Budapest: Athenaeum Irodalmi Társulat 1898) 194.; Soós, 33. lj.

A 19. századi történetírók körében népszerű volt ezt a vállalkozást a „horvát nacionalizmus” és az elszakadási kísérletek első csírájának nevezni.⁷³ A gesztus mögött álló valódi ok azonban sokkal egyszerűbb, és teljességgel megegyezik az 1520-as években történekekkel. Az Oszmán Birodalom ugyanis – bár visszaszorult a Kárpát-medencéből – továbbra is egy fenyegető katonai tényező volt. A horvát rendek félelmének fő okát az képezte, hogy a birodalom felbomlása esetén a magyarok egyedül képtelenek megvédeni őket egy jövőbeli oszmán támadástól.⁷⁴ A 19. századi történetírás – tévesen – nem tekintette alaptalanul elszakadási kísérletnek az 1712-es horvát megmozdulást, hiszen a magyar országgyűlés tudta nélkül történt.⁷⁵ Károly és az udvari méltóságok tisztában voltak azzal a ténnyel, hogy könnyen válhat ki ellenszenvet a magyarokkal szemben a horvátok ajánlata, így kellő óvatossággal kezelték a kezdeményezést. A bécsi udvar végül amellett döntött, hogy elfogadja a horvát rendek határozatát, ám a magyar rendek döntésétől tette függővé. Emellett nagy hangsúlyt fektetett a magyar rendekkel történő kommunikációra, mellyel azt nyomatékosították, hogy a zágrábi események tőlük függetlenül mentek végbe. Érdekes tény, hogy sem a horvát, sem a magyar rendek nem voltak birtokában információnak a kilenc évvel korábban született öröklési törvényben foglaltakról, mivel csak a titkos tanács még élő tagjai és Károly ismerte az abban foglaltakat. Így kijelenthető, hogy a tartományok egyben tartása férfiági kihalás esetén nem csupán VI. Károly birodalommentő ambíciója volt, de valamennyi uralt terület rendje érdekeltnek számított a kérdésben.⁷⁶

A horvát országgyűlés hatására az udvar 1712 júliusában felvette a kapcsolatot a Magyar Királyság rendjeivel, és tanácskozássra hívta össze őket Esterházy Pál nádorral.⁷⁷ Az ülésezés eredményeként a diéta napirendre tűzte az elfogadását, ezt azonban a magyar rendektől megszokott módon feltételekhez kötötte. A diéta tagjai ugyanis csupán egy „megnevezett örökös és az ő leszármazottai” esetében voltak hajlandóak ekkor még elfogadni a leányágon történő utódlást.⁷⁸ Emellett a legfontosabb feltétel a magyar korona országainak saját jogai szerint történő kormányzása volt, amit királyi diploma kikényszerítésével akartak garantálni saját maguk számára.⁷⁹ A magyar rendek továbbá a leendő örökös nő házasságkötését a saját és az örökös tartományok beleegyezéséhez akarták kötni.⁸⁰ A frigy csak katolikus férjjel történhetett, akit meg kellett koronázni a Magyar Királyságban, ezzel felesketve őt

73 Soós, 33. lj.

74 MARCZALI, 73. lj. 194.; Soós, 33. lj.

75 TARJÁN M. Tamás: 1713. április 19. *III. Károly kihirdeti a Pragmatica Sanctiót* (Rubicon.hu, é. n.)

76 MARCZALI, 73. lj. 195.

77 Soós, 33. lj.

78 MARCZALI, 73. lj. 195.; SALAMON, 29. lj. 98.; Soós, 33. lj.

79 SALAMON, 29. lj. 100.; MARCZALI, 73. lj. 196.

80 MARCZALI, 73. lj. 196.

is a rendek tiszteletben tartására. A magyar rendek feltételei között szerepelt egy fontos szempont, melynek értelmében az uralkodót csak akkor fogadják el, ha az valamennyi családi birtokot egységesen birtokol. A legfontosabb pont, mely az 1723-as elfogadás során valósult meg, a magyar korona országainak elválaszthatatlan egysége volt.⁸¹ Az ultimátum elfogadatlan volt Károly számára, akinek ekkor még nem született egy gyermeke sem, ugyanis az örökös megnevezése saját születendő gyermekei rovására történt volna. Ez teljes mértékben eltért az uralkodó céljától.

KÁROLY CÉLJA ÉS AZ 1703-AS CSALÁDI TÖRVÉNY ÉRTELMEZÉSI KÉRDÉSEI

Az előző fejezet a spanyol örökség elvesztésével és VI. Károly felismerésével ért véget. Az 1703-as kölcsönös törvény kiadásakor a dinasztia férfi tagjai még spanyol örökségről és emellett a császári címmel bíró két ág létrehozásáról szóló, „V. Károly-emlékelőadás” névvel is illethető drámai darabot készítettek elő. A József halálát követő években VI. Károlynak szembesülnie kellett a spanyol trón elvesztésével és azzal a ténnyel, hogy ő dinasztíája utolsó élő férfi tagja. Károly joga a császári trónra a bátyja által uralt tartományokban és királyságokban mindenki számára egyértelmű volt. Tudjuk, hogy a testvérpár között született megállapodásról a titkos tanácson kívül még a tartományok rendjei sem rendelkeztek információval. Habár az uralkodó némi ellenállásba ütközött a magyar rendekkel szemben, ez már-már „hagyománynak” számított a birodalom működésében. A magyar rendek az elmúlt két évszázad alatt előszeretettel alkalmaztak sérelmi politikát a bécsi udvarral és kormányzervekkel szemben, ez Károlyt esetünkben nem tántorította el kezdeményezésének keresztülvitelében. A Habsburg-ház családi törvényének kidolgozása és elfogadtatása az 1703-as titkos szerződéssel megegyezően történt Bécsben a titkos tanács előtt, ám új szereplőkkel veszi kezdetét tíz évvel később.

Seilern gróf udvari kancellár a huszonnégy tagú titkos tanács előtt 1713. április 19-én felolvasta az 1703-as szintén titkos megállapodást, emellett értelmezték azt. Az osztrák Pragmatica Sanctio nyilvánosságra hozásakor hangzottak el az alábbi történelmi érvényű mondatok:

„Ő Felseége fiágának magvaszakadtával pedig, a mit Isten kegyelmesen elválasztani méltóztassék, törvényesen leányágbeli utódaira szálljanak, mindenkoron az elsőszülöttség joga s rendje szerint, s ugyancsak elválaszthatatlanul; továbbá Ő Császári felseége ágyékaiból származó, mindkét ágon lévő törvényes utódai kihaltával s hiányába, valamennyi királyságok s tartományok örökösödési joga Ő Császári Felseuge testvérbátyja, boldog emlékezetű József ő császári felseuge s kedvelt rokona ágyékaiból származó leányaira és törvényes utódaira [...] szálljanak.”⁸²

81 SALAMON, 29. lj. 98–100.

82 POÓR János: *Kora újkori egyetemes történelmi szöveggyűjtemény* (Budapest: Osiris 2000) 100.

Mivel a titkos szerződés – amelynek tartalma a Pragmatica Sanctio „gerincét” képezi – összetett és bonyolult szöveg, eltérő értelmezési aspektusok léptek föl.⁸³ A történelemszakmában folyamatos vita tárgya, hogy „vajon Károly mennyire sértette meg a Pactum Mutuae Successionist saját öröksége javára?”. Témánk szempontjából ugyanakkor most nem az esetleges spanyol trón, illetve a dunai területek két ág között történő megosztása fontos, hiszen ez a terv eddigre már füstbe ment. A szerződés vizsgálódásunk szempontjából az öröklési rend szabályozása szempontjából érdekes. Az eredeti szöveg értelmében ugyanis a Habsburg-örökségre formálható jogalap csak Lipót leszármazottaira szűkíthető le. Az említett uralkodó két fiának leszármazói ága között létrejött kölcsönös öröklés értelmében ha az egyik ág férfiágon kihal, úgy a trón a másik ág legidősebb férfi tagjára száll. Amennyiben a másik ág férfiágon kihal, úgy a trón leányörökösére száll. Esetünkben Lipót halálát követően 1705-ben a trón József-re szállt, viszont ő fiúörökös nélkül halt meg hat évvel később, így léphetett örökébe öccse, Károly. Károly még gyermektelen 1713-ban, így az öröklési rend szabályozásának kérdése elvi alapú, hiszen saját utód nélkül a hatalom József lányaira szállt volna. A megállapodás értelmében azonban Károly halála esetén a trón fiát illette volna, ha pedig fia nem születik, lányait. Ha az ág teljesen kihalna, akkor következnek a sorban József leányai, az ő áruk kihalása esetén pedig Károly nővérei.

Az értelmezésben a legtöbb kételkedő – akár a kortársak, akár a történészek esetében – a paktum férfiági kihalását követő elsőbbség kérdését helyezi górcső alá.

Akadnak olyan történészek, akik szerint Károly ágának férfiági kihalását követően a trón jogosan Lipót lányait illette volna. Pál Judit például Károlyt egyenesen a megállapodás önös célú, saját leányai javára történő megsértésével vádolja.⁸⁴ Niederhauser Emil megállapítása értelmében a paktumban foglaltak Mária Jozefa elsőbbségét csupán Károly korai halála esetén említik.⁸⁵ Poór János az osztrák örökösödési háborúról írt könyvében Gustav Turba Pragmatica Sanctióról szóló munkásságára hivatkozva cáfolja az 1703-as alapmegállapodás átalakítását.⁸⁶ Az angol irodalmak terén is megoszlanak a vélemények a módosítás kérdésében. Bár Turba bebizonyította, hogy Károly nem módosított semmit a titkos családi megállapodásban, ez a bizonyítás korántsem jelenti azt, hogy ne lennének cáfolatok a dokumentumok tekintetében. Charles Ingrao értelmezése alapján a megállapodás értelmében József leányai, azaz Mária Jozefa és Mária Amália „mindenhol és mindig” elsőbbséget élvezhetnek a női ági kérdés esetében, így e történész is azt a véleményt osztja, mely szerint Károly saját lányai javára háttérbe szorította néhai bátyja leányait.⁸⁷ A fent említett véleményt erősíti Michael Hughes is, aki szerint

83 POÓR, 59. lj. 22.

84 PÁL, 7. lj. 220.

85 GONDA, 1. lj. 109.

86 POÓR, 59. lj. 25.

87 INGRAO, 39. lj. 129.

tudatos módosításon esett át az 1703-as eredeti paktum.⁸⁸ Az öröklési rend eltérő „értelmezései” még okoztak bonyodalmat Károly halálát követően.

Károly házasságából egy fiú született, Lipót – 1716-ban –, viszont születése évében meg is halt. Később Károlynak három leánya született, akik közül a legidősebb, Mária Terézia 1717-ben vált a trón örökösévé.⁸⁹ Károly lánya születését követően folytatta vállalkozását, mely biztosította az öröklési jogot számára valamennyi tartományban. A titkos szerződés a nyilvánosságra hozását követően Károly politikájának fő célja a családi törvény elfogadtatása mind rokonaival, mind az általa uralt országokkal és tartományokkal, természetesen az európai hatalmakkal is. Elejét véve az eltérő értelmezéseknek, első lépésként Mária Jozefa hercegnő – II. Ágost lengyel király és szász választó fiával, a későbbi III. Ágosttal – kötött házasságát követően az újdonsült pár és a szász választó írásos formában lemondott az örökség jogáról 1719-ben.⁹⁰ Az 1719-es szerződés abból a szempontból is érdekes számunkra, hogy a Pragmatica Sanctio kifejezés a lemondásról szóló okmányban jelenik meg először.⁹¹ A nővéréhez hasonló sorsa jutott Mária Amália hercegnő, József kisebbik lánya. II. Miksa Emánuel bajor választó fiával, Károly Alberttel kötött 1722-es házasságakor a párt és a bajor választót egyaránt lemondatták az örökségről.⁹² József lányainak örökségről való lemondása elviekben már garantálta Károly elsőszülött lánya, Mária Terézia számára a hatalmat.

REAKCIÓ AZ URALT TARTOMÁNYOKBAN ÉS ORSZÁGOKBAN

A rokonság trónigényeinek rendezése mellett továbbra is fontos kérdés volt az új családi törvény elfogadtatása az uralt tartományokban és királyságokban, a Német-római Birodalomban és Európa-szerte valamennyi hatalomnál. A horvát országgyűlés fogadta el elsőnek a leányági örökösödést még a Pragmatica Sanctio kihirdetését megelőző évben. A leányágon történő örökség elfogadtatása a dunai birodalom valamennyi tartományával – a magyar rendek kivételével – szinte zökkenőmentesen történt, mondhatni, a családi törvény keresztülvitelének talán ez volt a legkönnyebb része.

A birodalom közös intézményei, Robert A. Kann szavaival élve, a „legtökéletlenebbek voltak és várhatóan azok is maradtak”, az örökösödési kérdés valamennyi tartománnyal és országgal történő elfogadtatása ezért kulcsfontossággal bírt egy „megfelelően integrált Habsburg Birodalom kialakítása szempontjából”.⁹³ Az új családi törvényt a szakirodalmak többsége a Habsburg Monarchia egyik alaptörvé-

88 HUGHES, Michael: *Early Modern Germany 1477–1806* (London: Macmillan Corp. 1992) 127.

89 GONDA, 1. lj. 109.

90 POÓR, 59. lj. 26.; GONDA, 1. lj. 109.; PÁL, 7. lj. 218.; MARCZALI, 73. lj. 201.

91 PÁL, 7. lj. 218.

92 POÓR, 59. lj. 26.

93 KANN, 4. lj. 59–60.

nyének tekinti. Ez annak köszönhető, hogy egy dinasztikus állam esetében történő egységes öröklési törvény elfogadtatásáról beszélünk.⁹⁴ A dinasztia egységessé tételéhez átfogó reformokra lett volna szükség. Sajnos Károly személyisége jobban szerette az elvont megoldások keresését a szükséges központosítások és újítások keresztülvitele helyett.⁹⁵ Hughes szerint viszont a dinasztia birodalmának rendszere Robert A. Kann-nal ellentétben nem nevezhető teljesen amatőrnek, csupán egy „félig abszolutisztikus, félig amatőr” kormányzattal bíró államnak tekintette. Kann és az ismert történészek csoportja szerint a családi törvény hatályosításához elegendő lett volna egy császári és királyi rendelet, viszont Károly biztosra akart menni valamennyi országa rendjének megnyerésével.⁹⁶

Károly, elődjeihez méltóan, tiszteletben tartotta az uralt területek politikai szokásait, és ebből kifolyólag az öröklési törvény kidolgozása és elfogadtatása egy hosszadalmas folyamatnak bizonyult. Politikai szempontól korántsem csak negatív aspektusú következtetések vonhatóak le, a tartományok beleegyezésével történő uralkodás ugyanis több lehetőséget biztosított. Az adott országok érdekeire nézve ez pozitív eredményeket váltott ki, így a cseh rendek esetében a II. Ferdinánd uralma alatt – a harmincéves háború elején – kialakított keménykezű rendszer orvoslására biztosított lehetőséget. A nehézséget az örökös tartományok és a birodalom kapcsolata, a magyar és cseh rendek függetlenségének hagyománya, valamint az autonóm rendek tradicionális igénye tovább fokozta.⁹⁷

A Pragmatica Sanctio tényleges elismertetése a császári kancellária 1720. január 29-én kiadott, a többi kancellária felé irányuló rendelete nyomán vette kezdetét.⁹⁸ A határozat elfogadása értelmében a birodalom tartományai *indivisibiliter ac inseparabiliter* örökíthetőek, illetve a tartományok elfogadják VI. Károly elsőszülött lánya, Mária Terézia örökségének elsőbbségét.⁹⁹ E rendelet nyomán a tartományok sorra ismerték el a Pragmatica Sanctiót. Egy – a Habsburgok uralkodási szokásaitól korántsem idegen – érdekes tény, hogy a kidolgozott törvényt nem egy egységesen összehívott, valamennyi tartomány képviselője alatt történő rendi gyűlésre vitték, hanem az uralt területek rendi gyűléseivel külön-külön ismertették el.¹⁰⁰ A rendelet nyomán 1720-ban a cseh rendek – sérelmeik orvoslása ellentételezéseként –, majd a stájer, a krajnai és tiroli tartományok, illetve az erdélyi rendek fogadják el az új dokumentumot.¹⁰¹ A horvátok a rendelet kiadását követően,¹⁰² Alsó- és

94 PÁL, 7. lj. 219.; INGRAO, 39. lj. 129.

95 HUGHES, 91. lj. 128.

96 KANN, 4. lj. 60.

97 KANN, 4. lj. 60.

98 MARCZALI, 73. lj. 201.

99 PÁL, 7. lj. 220.; GONDA, 1. lj. 109.

100 MARCZALI, 73. lj. 202.

101 MARCZALI, 73. lj. 202.; PÁL, 7. lj. 220.; GONDA, 1. lj. 109.

102 KANN, 4. lj. 59.

Felső-Ausztria rendjei pedig 1721–22-ben fogadják el az új törvényt.¹⁰³ A magyar rendek megnyerése a családi törvény elfogadtatására egy külön fejezetet is megérdemelne. Számunkra jelen esetben a tartományok egysége, valamint a nemzetközi háttér a mérvadó, így itt a hangsúlyos motívumokat emeljük ki. Ahogy már tudjuk, a horvát rendek megmozdulását követően a bécsi udvar gyorsan felvette a magyar rendekkel a kapcsolatot 1712-ben, és megkezdődtek a tárgyalások a családi törvény elfogadtatásáról. A magyar rendek rengeteg feltételhez kötötték a ratifikációt, így konklúzió híján „alkalmasabb időpontra” halasztották a törvény hatályba léptetését. Fontos megállapítani, hogy a magyar koronára a Habsburg-uralkodó az 1687-es pozsonyi országgyűlés óta örökös jogot formálhatott, mivel a magyar rendek lemondtak a királyválasztás jogáról. Ugyanakkor a jogfolytonosság csak a férfiág kihalásáig volt érvényben, kihalás esetén a királyválasztás joga visszazáll az ország rendjeire.¹⁰⁴ A magyar rendek a kezdeti tiltakozást követően végül 1723-ban elfogadták a Pragmatica Sanctiót.¹⁰⁵ A döntés meghozatala hosszas előkészítést igényelt, és csak a magyar főpapság segítségével jöhetett létre, jelentős kompromisszumok árán.¹⁰⁶ Az 1687-ben megállapított örökség továbbra is érvényben maradt, viszont tovább szigorították a koronázáskor tett magyar törvények és szabadságjogok betartásáról szóló eskü tartalmát.¹⁰⁷ Az országgyűlés által törvénybe iktatott Pragmatica Sanctióval a rendek nem csupán az uralkodói hatalommal szemben biztosították be magukat, mivel kiegészítésként kikötötték, hogy a magyar Szent Korona országai – vagyis az erdélyi és horvát területek – a birodalmon belül elválaszthatatlan egységet képeznek.¹⁰⁸

Sereghajtóként a törvényt osztrák Németalföld (1724), Lombardia (1725) és Fiume (1725) fogadta el a birodalom országai közül.¹⁰⁹ A tartományokkal és országokkal történő elfogadtatás és megegyezés következtében nem csupán Mária Terézia számára vált biztossá az öröklés a család által uralt valamennyi terület rendjei által, de e területek egyégesen és elválaszthatatlanul öröklődhetek tovább a családon belül. Károly nem csupán tartományai beleegyezésében látta birodalma fennmaradását és lánya elsőbbségét, az uralkodó külpolitikai törekvéseinek meghatározó elemévé fog válni az európai hatalmak beleegyezésének kicsikarása.

103 GONDA, 1. lj. 109.

104 KANN, 4. lj. 57.; SALAMON, 29. lj. 66.

105 PÁL, 7. lj. 220.; SOÓS, 33. lj.

106 PÁL, 7. lj. 220.

107 KANN, 4. lj. 59.

108 GONDA, 1. lj. 111.; PÁL, 7. lj. 220.

109 PÁL, 7. lj. 220.; GONDA, 1. lj. 109.

ALKUK EURÓPÁVAL ÉS A SZENT RÓMAI BIRODALOMMAL

A családi törvény kidolgozásával egyidejűleg még zajlott a spanyol örökösödési háború. József halálát követően a Habsburgok elveszítették szövetségeseik támogatását. Károly szövetségesei – vagyis Anglia és Hollandia – 1713-ban Utrechtben kötöttek békét a franciákkal.¹¹⁰ Az azt követő évben szintén békekötésre került sor Károly és a Francia Királyság között. Bár ekkora már távoztak Spanyolország területéről a császári csapatok, Károly nem ismerte el a spanyol királyt, így nem volt hajlandó békét kötni vele.¹¹¹ A béke értelmében a dunai birodalom kárpótlásul megkapta a spanyol ág itáliai és németalföldi birtokait.¹¹² A spanyol örökösödési háborút követően Károly külpolitikájának legmeghatározóbb elemévé vált a Pragmatica Sanctio elfogadtatása valamennyi európai hatalommal. Ingrao szavait idézve, „húsz évvel korábban fél Európa tolongott volna a Pragmatica Sanctio aláírásáért, az európai egyensúly megmentése érdekében”.¹¹³ Károly külpolitikai hibái – mint például a tény, hogy nem volt hajlandó lemondani spanyol királyi címéről, vagy V. Fülöp fiai pármái és toszkánai trónigényének el nem ismerése – gyorsan ismét ellene fordították nemcsak Franciaországot, de korábbi szövetségését, Angliát is.¹¹⁴ Károly 1721-re egy teljesen elszigetelt helyzetben találta magát, ahol a fent említett három hatalom lépett koalícióra ellene.

A külpolitikában valós fordulatot jelentett a spanyol Bourbonok felé történő diplomáciai közeledés. 1725-ben írták alá az első bécsi szerződést, amely elismerte V. Fülöpöt mint spanyol királyt, aki elfogadta a Pragmatica Sanctiót.¹¹⁵ Ami még fontosabb, hogy 1726-ban született egy titkos szerződés, melynek következtében két főhercegnőt összeházasítottak volna két spanyol infánszal.¹¹⁶ A spanyol udvarnak és Károlynak eltérő elképzelése volt a főhercegnő személyét illetően, tudniillik az uralkodónak ekkor már három lánya volt, és azok közül a legidősebb Mária Terézia kezét Lotaringiai Ferenc István hercegnek szánta.¹¹⁷ A spanyol közeledés mellett a Habsburg-diplomácia elért egy védelmi szövetséget Oroszországgal és a porosz királlyal, I. Frigyes Vilmostal.¹¹⁸ A „katonakirály” megnyerése külpolitikai sikerként volt elkönnyvelhető, hiszen az 1721-es események során Károly angol királlyal – aki egyben hannoveri választó volt – történt konfliktusa nyomán a „sértett alattvaló” a birodalom protestáns nagyhatalmát, a porosz királyt is bevette Habsburg- és spanyolelles koalíciójába.¹¹⁹ Hajo Holborn szerint Figyes Vilmos túl sokat kockázta-

110 KANN, 4. lj. 88.; GONDA, 1. lj. 109.

111 KANN, 4. lj. 88.

112 PÁL, 7. lj. 213.; HUGHES, 91. lj. 126.; INGRAO, 39. lj. 119.; GONDA, 1. lj. 102.

113 INGRAO, 39. lj. 144.

114 INGRAO, 39. lj. 144.; GONDA, 1. lj. 109.

115 INGRAO, 39. lj. 144.; GONDA, 1. lj. 105.

116 POÓR, 59. lj. 38.

117 POÓR, 59. lj. 39.

118 GONDA, 1. lj. 109.; HOLBORN, 41. lj. 181.

119 GONDA, 1. lj. 105.; HOLBORN, 41. lj. 181.

tott volna minimális nyereségért a nyugati hatalmakkal fenntartott szövetséggel.¹²⁰ A cársággal 1728-ban kötött védelmi szerződés egyben garanciát nyújtott, hogy az orosz uralkodó elismeri és megvédi a családi törvényt.¹²¹ Több történész nagy áldozatként értékeli az orosz szövetséget. Okai, hogy a Habsburgok külpolitikájukat az orosz érdekek kiszolgálásához igazították, aminek egyenes következménye lett az 1737–39-es orosz–török háború megszegyenítő veresége, valamint Belgrád és valamennyi déli terület elvesztése.¹²²

A porosz–osztrák közeledés eredményeként 1728. december 28-án megkötötték a berlini titkos szerződést. A megállapodás nem csak egy teljes körű katonai szövetséget hirdet ki a Habsburgok és a birodalom protestáns nagyhatalma között. Frigyes Vilmos elfogadta az öröklési törvényt is, és ígéretet tett, hogy szavazatával támogatja Mária Terézia férjét a császárválasztáson, amennyiben német származású lesz a férj.¹²³ Ezen a ponton meg kell jegyeznünk, hogy a spanyol örökösödési háborút követő évtizedek Habsburg külpolitikai útkeresése roppant kaotikus volt. A házassági szerződés be nem tartása és a katonai támogatások elhalasztása hamar véget vetett a spanyol barátságnak az Anglia, Franciaország és Spanyolország között kötött 1729-es sevillai szerződéssel.¹²⁴ Két évet kellett várni a második bécsi szerződésre, melynek értelmében Károly elismeri V. Fülöp és Farnese Erzsébet fiának örökségét a pármai és toszkánai területeken.¹²⁵ Ennél fontosabb, hogy e megállapodás elfogadásával hatalmas áldozat árán Károly elérte, hogy Anglia és Hollandia is elfogadja a Pragmatica Sanctiót. A birodalom számára ez minősült talán a legkényelmetlenebb kompromisszumnak, ugyanis a tengeri hatalmak megnyeréséhez az Ostendi Társaság működését minimalizálta.¹²⁶

A német birodalom fejedelemségei önálló külpolitikát folytattak az 1648-as vesztfáliai békeszerződés következtében. Gyakran fordult elő, hogy az egyes választófejedelmek valamely európai ország koronáját is magukénak tudhatták,¹²⁷ így a Pragmatica Sanctio elfogadtatása a birodalommal korántsem tekinthető kizárólag belpolitikai folyamatnak. A választók közül még a családi törvény legitimálására indított birodalmi gyűlést megelőzően elfogadta a bajor választó, a szász választó, a porosz király és a hannoveri választó. Károly tisztában volt vele, hogy a birodalmi garanciát a tartományok „egyben örökítésére” és Mária Terézia örökségének elfogadására csak a birodalmon belül elhelyezkedő olasz területeken és az örökös

120 HOLBORN, 41. lj. 181.

121 GONDA, 1. lj. 108.; PÁL 8. lj. 220.; HOLBORN, 41. lj. 181.

122 KANN, 4. lj. 93.

123 GONDA, 1. lj. 109.; MARCZALI, 94.; HOLBORN, 41. lj. 181.

124 HOLBORN, 41. lj. 182.; PÁL, 7. lj. 217.; INGRAO, 39. lj. 145.

125 GONDA, 1. lj. 109.; INGRAO, 39. lj. 145.

126 PÁL, 7. lj. 220.; GONDA, 1. lj. 110.; INGRAO, 39. lj. 145.

127 GONDA, 1. lj. 110.

tartományokban fogadhatták el, mivel a birodalom alaptörvénye tiltotta a női császár választását.¹²⁸

Már ismerjük a családi törvény értelmezési kérdéseit, köztük az egyik központiival: „Vajon József lányai milyen mértékben tarthattak igényt a területek örökségére?” József két leánya házasságuk révén lemondott a Károly által uralt tartományokra formált igényéről. Mária Jozefa és férje – a később III. Ágost néven szász választó és lengyel király – 1719-ben, valamint Mária Amália a bajor választó fiával és örökösével, Károly Alberttel együtt 1722-ben házasságaik alkalmából el is ismerték Mária Terézia örökségét.¹²⁹ Az 1732-es birodalmi gyűlésen Károlynak sikerül elfogadtatni a családi törvényt, a fő hivatkozási pont a Habsburg- és a birodalmi egység fenntartása volt a franciákkal szemben.¹³⁰ A sors iróniája, hogy a birodalmi gyűlésen részt vevők közül a leghangosabb tiltakozó a bajor és a szász választó volt. A tiltakozást elindító eseményeket Károly Albert apjához lehet visszavezetni. II. Miksa Emánuel – bár elismerte Mária Terézia örökségét 1722-ben – korábban, 1714-ben XV. Lajos francia királlyal kötött egy titkos megállapodást, mely kimondja VI. Károly halála esetén történő támogatását a Habsburg-területekre és a császári címre fenntartott igényében.¹³¹

A bajor felfogás értelmében József leányai örökségükről mondtak le, nem pedig a saját öröklési jogukról, amelyet első Ferdinánd 1543-as végrendeletéig vezetnek vissza. A rendelkezés alapján a férfiág kihalása esetén V. Albert bajor fejedelem és felesége, Habsburg Anna – I. Ferdinánd lánya – és gyermekei részesülnek elsőbbségben az örökség tekintetében.¹³² Károly Albert apja lemondását 1726-ban megerősítette, ám ez korántsem csorbította ambícióit.¹³³ Bár Károly unokahúgainak kiházasítását erős szövetségesek megnyerésének érdekében tette, sajnos az újdonsült férjek egymással és a francia uralkodóval szövetkeztek saját területi igényeik elérésének céljából. Így korántsem véletlen, hogy az 1732-es birodalmi gyűlésen a legaktívabb tiltakozók – a pflazi választóval kiegészülve – a bajor és szász választók voltak.¹³⁴ A tiltakozás ellenére Károly sikeresen elfogadtatta a birodalmi gyűléssel a rendelkezést, ám a sógorok tiltakozása intő jel volt egy, az uralkodó halála utáni konfliktus veszélyére.¹³⁵

A birodalmi gyűlést követő évben II. Ágost halálával kirobbant a lengyel örökösödési háború. A megürült trónra a lengyel rendek Leszczyński Szaniszlót választották, aki a francia király, XV. Lajos apósa és a korábban XII. Károly svéd király által

128 PÁL, 7. lj. 77.; GONDA, 1. lj. 106.

129 POÓR, 59. lj. 27.; INGRAO, 39. lj. 143–144.

130 INGRAO, 39. lj. 145.

131 POÓR, 59. lj. 28.; KANN, 4. lj. 93.

132 POÓR, 59. lj. 30.

133 POÓR, 59. lj. 28.

134 INGRAO, 39. lj. 145.; HOLBORN, 41. lj. 183.

135 INGRAO, 39. lj. 145.

támogatott lengyel ellenkirály volt II. Ágosttal szemben.¹³⁶ A porosz–osztrák–orosz szövetség választása III. Ágostra – a néhai lengyel király és szász választó fiára – esett, akit a lengyel rendek Szaniszlóval szemben megválasztottak.¹³⁷ Ágost a császári támogatásért cserébe még egyszer lemondott felesége trónigényéről Károly országaiban és tartományaiban.¹³⁸ XV. Lajos nem hagyta annyiban apósa elesését a lengyel örökségtől, francia és spanyol hadüzenettel válaszolt a történetekre.¹³⁹ A lengyel örökösödési háború 1733-tól 1735-ig¹⁴⁰ tartott, és a Habsburgok számára több szempontból is kedvezőtlenül alakult.¹⁴¹ A kezdetben létrejött szövetségi rendszerből több fél is kihátrált, ami újfent külpolitikai izolációt eredményezett a császár számára.¹⁴² A harcok során felmerült egy Habsburg–bajor házassági szerződés a tizenkilenc éves Mária Terézia és a kilencéves bajor trónörökös között.¹⁴³ A háborút lezáró 1735-ös béke következtében a Habsburgok elveszítették Nápolyt és Szicíliát, amelyet V. Fülöp és Fernanse Erzsébet fia kapott meg. Ezenfelül Mária Terézia jegyesének, Lotaringiai Ferencnek le kellett mondania a Lotaringiai Hercegségről Franciaország javára, viszont kárpótlásul megkapta Toszkánát. A Habsburgokat Párma és Pienca területeivel kárpótták.¹⁴⁴ Lotaringiai Ferencet, bár családi területeit elvesztette, kárpótolta a tény, hogy a területi kompenzáció mellett Mária Terézia kezét is véglegesen elnyerte, így 1736-ban meg is kötötték a házasságot.¹⁴⁵ A szerződésben leírt területi változások mellett 1735-ben a Francia Királyság is – az európai királyságok közül utoljára – elismerte a Pragmatica Sanctiót, amely 1738-ban ismételtlen megerősítésre kerül.¹⁴⁶

Alkotmány? A menthető mentése? Esetleg felesleges kompromisszumok sorozata?

KÁROLY KÜLPOLITIKAI MOTIVÁCIÓJÁNAK ÉRTÉKELÉSE ÉS MEGÉRTÉSE

VI. Károly életművének megítélése roppant ellentmondásos, a mai napig vitaalapot képez a történészek között. A legtöbb történész Károly alattvalója – és talán korának és a birodalom történelmének egyik legkiválóbb hadvezére –, Savoyai Jenő mondatát idézi, aki szerint „egy teli kincstár és egy erős hadsereg” valószínűleg jobban

136 GONDA, 1. lj. 106.; INGRAO, 39. lj. 145.; HOLBORN, 41. lj. 183.

137 HOLBORN, 41. lj. 183.; GONDA, 1. lj. 106.; INGRAO, 39. lj. 145.

138 INGRAO, 39. lj. 145.

139 GONDA, 1. lj. 108.; INGRAO, 39. lj. 145.

140 A béketárgyalások elhúzódása miatt számos történész 1738-ra datálja a háború lezárását.

141 GONDA, 1. lj. 107.; HOLBORN, 41. lj. 182.

142 RADY, 5. lj. 191.; GONDA, 1. lj. 108.

143 PÁL, 7. lj. 218.

144 PÁL, 7. lj. 218.; GONDA, 1. lj. 107.; POÓR, 59. lj. 40.

145 PÁL, 7. lj. 218.; POÓR, 59. lj. 40.

146 GONDA, 1. lj. 107.; INGRAO, 39. lj. 147.; PÁL, 7. lj. 218.

garantálta volna lánya örökségét és a területek feloszthatatlanságát.¹⁴⁷ Károly külpolitikájának legfontosabb prioritása a családi szerződés európai hatalmakkal történő elfogadtatása volt az 1720-as évektől, gyakran megelőzve a területek védelmét.¹⁴⁸

Jogosan merül fel a kérdés, hogy Károly vajon mennyire hitt a nagyhatalmaktól kicsikart szerződésekben. Michael Hughes szerint célja az volt, hogy szövetségeseinek érdekében álljon egy erős dunai állam fennmaradása, mely képes biztosítani a hatalmi egyensúlyt.¹⁴⁹ Pál Judit a külpolitikai törekvéseket értelmetlen kompromisszumok sorozatának tekinti, az 1731-es bécsi szerződést súlyos gazdasági áldozatnak tartja, akárcsak a lengyel örökösödési háborút és az 1738–39-es orosz–török háborúba való bekapcsolódást. Előbbiek felül a hadseregfejlesztés elmulasztását teszi felelőssé az osztrák örökösödési háború 1740-es kirobbanásáért.¹⁵⁰ A legtöbb történész hasonlóan vélekedik az Ostendi Kelet-indai Társaság működésének minimálisra redukálásáról és az orosz érdekekhez való elköteleződésről.¹⁵¹ A spanyol örökösödési háborút követő időszakban a dunai Habsburgok számos esetben szembesültek külpolitikai izoláltsággal, amely sok esetben Károly makacsságának, illetve a kedvezőtlen külpolitikai körülményeknek volt köszönhető. A családi törvény elfogadásának fő oka a birodalmat sújtó külföldi katonai beavatkozás elkerülése volt. Károly minden erejével igyekezett elkerülni egy spanyol örökösödési háborúhoz hasonló krízishelyzetet.¹⁵²

A lengyel örökösödési háborúval párhuzamosan ér véget Károly új családi törvénye elfogadtatására irányuló harca. 1735-re valamennyi európai királyság és Károly összes uralt területe elfogadta a Pragmatica Sanctiót.¹⁵³ Károly Albert I. Ferdinánd örököséként jelentette be igényét a császári címre, a cseh korona országaira és az örökös tartományokra, ezzel Mária Terézia uralmát a magyar területekre korlátozva.¹⁵⁴ Bár a császárválasztáson győzelmet aratott, a korábbi örökösödési háborúhoz hasonlóan a rendek hűsége döntötte el az örökség legitimitását. A spanyol örökösödési háborút megelőző osztozkodás kapcsán már kiderült, hogy „eltérő értelmezéseknek köszönhetően” rengeteg jelentkező akadt a megürült trónra. A bajor trónigény valóságos özönvizet zúdított a birodalomra, amikor az a legsebezhetőbb volt.¹⁵⁵ Az újdonsült uralkodónőnek egy II. Frigyes által vezetett, szász–francia–ba-

147 HUGHES, 91. lj. 128.; INGRAO, 39. lj. 129.; PÁL, 7. lj. 223.

148 GONDA, 1. lj. 109.

149 HUGHES, 91. lj. 128.

150 PÁL, 7. lj. 220.

151 GONDA, 1. lj. 113.; KANN, 4. lj. 95.

152 GONDA, 1. lj. 109.; RADY, 5. lj. 190.

153 GONDA, 1. lj. 116.; RADY, 5. lj. 191.

154 POÓR, 59. lj. 40.

155 RADY, 5. lj. 191.

gor–spanyol koalícióval kellett szembenéznie. A hadüzenet új kihívások elé állította Mária Teréziát és a birodalmát, aki az 1740–48-as osztrák örökösödési háborúban bár Sziléziát elveszítette, egységét sikeresen meg tudta őrizni.

A BIRODALOM ALKOTMÁNYÁNAK GYÖKERE

A spanyol örökségről szóló fejezetben láthattuk, hogy a spanyol király személyének kiválasztásában a rendek szerepe mérvadó volt. Véleményem szerint abban, hogy VI. Károly az uralt területek rendjeinek beleegyezésével fogadtatta el a Pragmatica Sanctiót, a rendek egyértelmű támogatásának garantálása volt az irányadó cél. A tartományokkal történő elfogadtatás a nemzetközi garanciaszerzéshez képest némileg gyorsabb és könnyebb folyamatnak volt tekinthető, hiszen 1725-re valamennyi tartomány áldását adta az új családi törvényre. Pál Judit szerint a dinasztikus államok esetében – amilyen a Habsburgok dunai birodalma is volt – fontos államjogi aktust jelentett, ezért a Pragmatica Sanctio gyakorlatilag a Habsburg Birodalom alkotmányává vált az *indivisibiliter ac inseparabiliter* elve miatt, illetve mert megerősítette az országok közötti uniót.¹⁵⁶ Hajo Holborn megítélése alapján a tartományok beleegyezése érdekében tett privilégiumok megerősítése gátolta a központosítási törekvéseket, ám bizonyította a tartományok hűségét és igényét a birodalom egységessége iránt.¹⁵⁷ Michael Hughes az uralkodó legnagyobb hibáját abban látta, hogy nem tett kísérletet az egységes közigazgatás megszervezésére. Ennek következtében az uralt birtokok megtarthatták autonóm adminisztrációjukat. Amennyiben ez az egységes osztrák állam gondolatának első kodifikációja volt, a gyakorlati megvalósítás nagyban elmaradt az elképzelésekkel szemben.¹⁵⁸ Niederhauser Emil szerint a családi törvény *indivisibiliter ac inseparabiliter* jelszava egységes reálunióvá kovácsolta a korábbi uralkodó személye által összekapcsolt tartományok perszónalunióját.¹⁵⁹ A történész a fő okot ezen egybekovácsolás szükségességére a birodalmi és nem birodalmi tartományok összetettségében látta.¹⁶⁰ Robert A. Kann a korábbi fejezetben leírt „tökéletlen közös intézményekkel” szemben tartotta kulcsfontosságúnak az örökösödési kérdés egységes szabályozását az uralt területeken.¹⁶¹ Számos történész szerint ez az intézkedés volt a legfontosabb a Habsburg Birodalom egységes állammá válása szempontjából, így valahányszor új alapokra akarták helyezni a birodalom területi viszonyait és működési elveit, ehhez a dokumentumhoz nyúltak vissza. Ez így történt az Osztrák Császárság 1804-es kikiáltásakor, így történt 1848 eseményei esetében, és így történt az 1867-es osztrák–magyar kiegyezésnél is.¹⁶²

156 PÁL, 7. lj. 209.

157 HOLBORN, 41. lj. 183.

158 HUGHES, 91. lj. 128.

159 GONDA, 1. lj. 111.

160 GONDA, 1. lj. 111.

161 KANN, 4. lj. 59.

162 PÁL, 7. lj.220.

A tartományok egységével kapcsolatban hivatkozott történészek többsége kifejti az érveket Károly rendekkel folytatott politikája mellett, ám tudomást vesz annak árnyoldalairól is. A legtöbben egyetértenek abban, hogy ez a dokumentum az első olyan törvény, melyet az összes tartományban egyégesen hoznak meg, továbbá a következő századokban jogi kérdésekben a birodalom fennállásáig, vagyis 1918-ig ide nyúlnak vissza.¹⁶³ Az elfogadtatás struktúrája – miszerint minden tartomány önállóan tárgyal és dönt a kérdésben – napjainkban is elfogadott nemzetközi szabályalkotási gyakorlat. Tény, hogy a nagyhatalmakkal történő alkudozás túlságosan lefoglalta Károly figyelmét, így a birodalom katonai, gazdasági és közigazgatási reformjaira Mária Terézia uralkodásáig kellett várni.¹⁶⁴

A KONKLÚZIÓ

A Pragmatica Sanctio kiadása és elfogadása egy körülbelül kétszáz évet felölelő eseménysorozatot zár le. A Duna mentén 1526-ban kialakult perszonálunió egységes állammá történő alakulásának folyamata uralkodói végrendeletek sorozatából tevődött össze. Az első meghatározó dokumentum a Ferdinánd és V. Károly császár között létrejött kölcsönös megállapodás volt, amely két ágra bontotta a Habsburg-dinasztiát. A tartományok egységben történő örökléséről először II. Rudolf uralma alatt esett szó, aki 1578-ban rendeletben tiltja meg az osztrák örökös tartományok további felosztását. A következő fontos dokumentum II. Ferdinánd 1621-es végrendelete, amelyben először kerül leírásra a tartományok „egységes és elválaszthatatlan” öröklésének elve. A Pragmatica Sanctio úgy teljesíti ki a folyamatot, hogy Károly birodalma valamennyi királyságával és tartományával kompromisszumok és együttműködés árán fogadtatja el elveit. A családi törvény összekovácsolta a család Duna menti területeit, ezáltal konzerválva egy meghatározó tényezőt Közép-Európa térségében. Az öröklés rendjét és a területi egységet szabályozó törvény a birodalmi együttműködés alapkövének tekinthető, emellett folyamatos hivatkozási pont az esetleges reformok és politikai konfliktusok esetében. Martyn Rady szavaival élve: „II. Ferdinánd végrendeletében a tartományok egységességre vonatkozó jelmondat, a Pragmatica Sanctio alkotmányos ernyője alatt egyesítette azokat.”¹⁶⁵ A családi törvény alkotmányos erejét bizonyítja, hogy hivatkozási alapként szolgált a következő évszázadok rendi politikájában. Mivel az új alaptörvény a rendek felé tett engedmények tükrében nyert elfogadást a tartományokban, így azok érdekeik védelmében mindig erre a pontra nyúltak vissza. A dinasztia leendő uralkodói tartós eredményeket csak országaik nemességének együttműködésével tudtak elérni.

Niederhauser Emil megfogalmazásában Károly uralkodása átmeneti időszaknak volt tekinthető, „átmenet a világbirodalom álmából, a dunai monarchia realitásá-

163 PÁL, 7. lj. 220.; KANN, 4. lj. 219.

164 HUGHES, 91. lj. 128.

165 RADY, 5. lj. 190.

hoz, az Isten kegyelméből való országglástól az alattvalókkal is törődő kormányzás-hoz, a középkori országtól a modern államhoz, a véletlen halmazból az összefogott egységhez”.¹⁶⁶

A legtöbb történész abban véli felfedezni az uralkodó politikájának sikerességét, hogy az 1740-ben kezdődő megrázkódtatások ellenére a birodalom egységes tudott maradni, és túlélte az osztrák örökösödési háborút. A birodalom felosztásának meg-gátolása viszont nem Károly érdemének tekinthető, hiszen a dokumentum hosszú távon szerepet játszik felbomlásában. Így birodalma megmentése inkább tekinthető Mária Terézia érdemének, mintsem apja intézkedéseinek.

A dunai monarchia a Pragmatica Sanctio kiadását követően még kétszáz éven át játszik fontos szerepet Európa nagyhatalmainak színpadán, egészen az első világháború végezetéig.

166 GONDA, 1. lj. 114.

IRODALOMJEGYZÉK

- GONDA Imre, NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok. Egy európai jelenség* (Budapest: Gondolat 1977)
- HOLBORN, Hajo: *A history of modern Germany* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press 1982) <https://archive.org/details/historyofmodernng00hajo/page/n13/mode/2up?q=Joseph+Ferdinand> (letöltve: 2024. 02. 16.)
- HUGHES, Michael: *Early Modern Germany 1477–1806* (London: Macmillan Corp. 1992)
- INGRAO, CHARLES W.: *The Habsburg Monarchy 1618–1815* (Cambridge: Cambridge University Press 1994)
- KANN, ROBERT A.: *A History of the Habsburg Empire, 1526–1918* (Berkeley, California: University of California Press 1980)
- LIKTOR Zoltán Attila: A Pragmatica Sanctio és a kevésbé ismert spanyol szál <https://mandiner.hu/belfold/2020/04/pragmatica-sanctio> (letöltve: 2024. 03. 02.)
- MARCZALI Henrik: „Magyarország története a szatmári békétől a bécsi congressusig (1711–1815)” in: SZILÁGYI Sándor: *A magyar nemzet története* (Budapest: Athenaeum Irodalmi Társulat 1898)
- MARINELL Elvira: *A Habsburgok: egy dinasztia tündöklése és bukása* (Budapest: Holnap 2007)
- MITCHELL, Wess: *A Habsburg Birodalom nagystratégiája* (Miskolc: Könyvműhely, 2020)
- PÁL Judit: *A Habsburg Monarchia története, 1526–1848* (Kolozsvár: Mega Könyvkiadó 2014)
- POÓR János: *Az osztrák örökösödési háború* (Budapest: Maecenas 2006)
- POÓR János: *Kora újkori egyetemes történelmi szöveggyűjtemény* (Budapest: Osiris 2000)
- RADY, Martin: *A Habsburgok. A világ urai* (Budapest: Helikon 2022)
- SALAMON Ferenc: *A magyar királyi szék betöltése és a Pragmatica Sanctio története* (Budapest: Ráth 1881)
- SOÓS István: Mária Terézia és a Pragmatica Sanctio (Magyar Nemzeti Levéltár 2017) https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/maria_terezia_es_a_pragmatica_sanctio?fbclid=IwAR2WPs_y7DAuP1LocofAxBDvt_GBZ7Lb8x3If2vcctb5wvC-kC7L5OP7XpE (letöltve: 2024. 01. 30.)
- TARJÁN M. Tamás: *1713. április 19. III. Károly kihirdeti a Pragmatica Sanctiót* (Rubicon Online, é. n.) www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1713_aprilis_19_iii_karoly_kihirdeti_pragmatica_sanctiot/ (letöltve: 2024. 02. 20.)